

- o'qitish multimedia taqdimotlari, kompyuter model-lari, tarixiy eksperimentlar sxemalari, yorqin plakatl bilan birga olib boriladi;

- o'qitishda o'yin usuli asosiy hisoblanadi, o'yin lah-zalari darslarda qismlarga bo'linib qo'llaniladi, o'rganilgan materialni umimlashtirish jarayonida ijodiy xarakterdagi vazifalardan faol foydalaniladi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, kvant fizikasi haqidagi ilmiy bilimlar oliy ta'lim muassasalarida XX asr fizikasini o'rganish uchun yaxshi asos bo'lib, talabalarning dunyoning zamonaviy fizik qiyofasi va tabiatni bilish usul-lari haqidagi g'oyalarini shakllantirish uchun zarurdir, o'z navbatida talabalarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish uchun asos sifatida qaralishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Джораев М. Методологические и диактические основы формирования-статических идей и понятий: (на примере обучения физики средней и высшей школе). Автореф.дисс.... докт.пед.наук. –Т.: ТГПУ, 1993. –С.40.

2. Луи де-Бройль. Соотношения неопределенностей Гейзенберга и вероятностная интерпретация волновой механики. –М.: “Мир”, 1986. –С.350.

3. Матжанов Н.С. Преемственность в формировании и развитии квантовых представлений в системе непрерывного образо-вания. Дисс....док.филос.по пед.наукам (PhD). –Т.: ТГПУ, 2018. 45-б.

4. Шрёдингер Э. Избранные труды по квантовой механике. –М.: «Наука», 1976. –С.422.

REZYUME

Ushbu maqolada pedagogika oliy ta'lim muassasalarida kvant tushunchalarining shakllanish jarayoni ochib berilgan. Umimlashtirish olamning fizik manzarasi elementlari tushunchalari darajasida amalga oshiriladi.

РЕЗЮМЕ

В статье раскрыто процесс формирования квантовых понятий в педагогических вузах. Обобщения проводятся на уровне понятий элементов физической картины мира.

SUMMARY

The article reveals the process of the formation of quantum concepts in pedagogical establishment. Generalizations are carried out at the level of concepts of elements of the physical picture of the world.

ПРИНЦИПЛЕРДИ ЭМЕЛГЕ АСЫРЫҢ ТИЙКАРЫНДА СТУДЕНТЛЕРГЕ МӘДЕНИЯТЛАРАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТЫ ҮЙРЕТИҢ СИСТЕМАСЫ

Э.А.Менлимуратова – үлкен оқытушы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: хамкорлик, вакиллик, маданият, билим, тил, байналминал, мулоқот, бағрикенглик, чидамлилиқ, ватанпар-варлик, хамдардлик, ўқитувчи, шоғирд, малака, тамойил, мулоқот.

Ключевые слова: сотрудничество, представитель, культура, знание, язык, международный, общение, толерантность, тер-пимость, патриотизм, эмпатия, педагог, студент, компетенция, принцип, диалог.

Key words: cooperation, representative, culture, knowledge, language, international, communication, tolerance, endurance, patriot-ism, empathy, teacher, student, competence, principle, dialogue.

Хәзирги ўақытта адамлар тез-тезден басқа мәденият ўәкиллери менен бирге ислесиўшилиқ зәрүрлигине дус келип атыр. Соның ушын, халықаралық байланыс тилин билиў әҳмийетли мәселе есапланады. Тил билиў, хәр бир инсанның жетискенлик хәм билим дәрежесин билдиреди. Сөзсиз, англис тилин үйрениў өз ана ўата-ны хәм тили үйренилип атырған мәмлекет арасындағы мәдений өзгешеликлерге хұрмет пенен қараў, түсиниў хәм қабыл етиўге тийкарланған болыўы керек. Тап усындай мәмлекеттаныў принциплық шет тиллерин үйрениў процесинде мәдениятларара қатнастардың негизин курайды. Бизин пикиримизше, англис тилин әмелий өзлистириў дәуиринде, тили үйренилип атырған мәмлекеттин мәдений өзгешеликлерин үйре-ниўге, өз билимлерин жаңа мәдений орталыққа бейим-лестириўге хәм кеңпейиллик, сабырлылық, ўатан сүйишлик, тилекслесилик уқсаған жеке пазыйлетлер-дин бар екенлигин аңлататуғын мәдениятлараралық компетенцияны дүзиўге айрықша дыққат қаратыў керек. Инглис тилин хақыйқаттан жақсы үйрениў ушын, оның тек ғана лексикалық, грамматикалық хәм синтактикалық қағыйдаларын үйрениў жетерли емес, бәлким, жоқарыда атап көрсетилген мәдениятларара-лық сыпатларға да ийе болыў зәрүр. Хәммеге белгили болғанындай, тил барлық халықлар мәдениятының тийкарғы бөлеги саналады. Демек, англис тилин шет ел мәдений өзгешеликтери менен бирге тығыз байланыста үйрениў керек. Егер инсан, әллекашан мектеп дәуири-нен баслап, мәдениятлараралық билимлерге ийе болса хәм кейинги оқыў басқышларында билимин раўажлан-дырып барса, бул оның келешекте мәдениятлараралық байланысларға қыйыншылықсыз беймлесиўине имка-ният береді. Инглис тилин үйрениў процесинде мәде-ниятлараралық байланысларды раўажландырыў, елта-ныў бойынша көнликпелерди ийелеў билимлендириў мәкемелеринин әмелдеги үлги дәстүрлеринин талапла-рына толық жуўап береді. Соның ушын, билим беріў дәрғайларының оқытыўшыларының максети – сту-дентлерге басқалардың пикирин, түрли халықлардың

тарийхы хәм мәдениятын хұрмет қылыўды үйретиў, сондай-ақ, бундай тез пәт пенен раўажланып атырған дүнья өзгерислерине беймлесиўине жәрдем беріў есап-ланады. Мәдениятлараралық қатнас лингвистикалық хәм мәмлекеттаныў компетенциялары арасындағы бай-ланысты билдиретуғынлығын айтып кетиў лазым.

Инсан шет ел адамларының мәдений хәм менталлық парықларын есапқа алып, шет тилинде байланыс жа-саўды үйренгенинде мәдениятлараралық компетенция дүзиледи. Мәдениятлараралық компетенция мәденият-лардың нәтийжели байланыс усылы болып табылады. Хәр түрли мәденият ўәкиллеринин мәдениятлараралық байланысында ушырасатуғын қыйыншылықларды ду-рыс қабыл етиў, жәмийеттеги қәдириятлар хәм минез-қулық қағыйдаларынан хабардар болыў шет тилин үйрениўде жүдә әҳмийетли факторлардан есапланады. Егер студент жақсы билимлерге ийе болса, ол тилди колланыўда жүз беретугын қәтелер, сәўбетлестин гәпин надурис аўдарма етиў хәм жағдайға надурис бақа бе-риў нәтийжесинде келип шығатуғын түсинбеўшилиқ, сәўбетлестин надурис хәрекеттери яки мүмкин болған машқалалы жағдайлардан аңсатлық пенен шығып кете-ди. Студенттин өз хәрекеттеринде мәдений қәдирият-ларды сәўлелендире алыў қәбилети оны жәхән бирле-спеси ўәкиллери менен бирге ислесиўде жетик қәниге сыпатында раўажланыўна имкән жаратады.

Халықаралық тилди, яғнай, англис тилин үйрениў арқалы мәдениятлараралық байланысты әмелге асырыў мүмкин. Инглис тилин үйрениў процесинде мәденият-лараралық қатнасықлар мақсетине ерисиў ушын зәрүр нәрселер - мәдений пикирлерди хұрмет етиў, түсиниў хәм қабыл етиў киби инсанылық пазыйлеттерин есапқа алыў керек. Тап усындай мәдениятлараралық қатнас инглис тилин үйрениўде лингвистикалық хәм елтаныў компетенцияларын бирлестиреди. Излениў даўамында бизлер инглис тилин оқытыўда мәдениятла-раралық қатнасты белгилеўи хәр бир түсиникти үйре-нип барамыз. Шет тилин оқытыў контекстинде түрли мәмлекетлердин өзгешеликтерин, олардың мәденияты,

дәстүрлері хәм үрп-әдетлерін үйрениўди өз ишине алған мәдениятлараралық байланыс хәм қатнастық тийкарғы буўыны есапланады. Хәр мәмлекеттиң авторлары бул концепция бойынша хәр қыйлы көзқарасларға ийе. Мысалы, Е.М.Верещагин хәм В.Г.Костомаровлар мәдениятлараралық коммуникацияны адамлардың өз ара бир бирин түсиниўи деп билдиреди [1:126]. М.А.Корочкина мәдениятлараралық компетенция бул мәдениятлардың өз ара тәсири деп пикирлейди [4:54]. И.П.Попова мәдениятларара компетенция хәр түрли мәденият ўәкиллери арасындағы байланыстың мазмуны деп ойлайды [6].

Жоқарыдағы анықламалар жүдә уқсас хәм улыўмалыққа ийе, яғный, өз ара байланыслы. Демек, коммуникатив хәрәкет ийелери хәр қыйлы мәдениятқа тийисли болып, хәр түрли тиллерде сөйлесе де, олар бир-бири менен байланысыўға умтылады. Хәр қыйлы мәдениятқа тийисли болса да, бир бири менен сәўбетлесип, олар улыўма бир коммуникациялық мақсетке ериседи. Коммуникатив байланыс, сәўбетлеслер тек ғана өзге мәдениятқа тийисли болып қоймастан, сондай-ақ, өзиниң хәм шеригиниң өзгешеликлерин билип, қайсы мәденият ўәкили менен байланыс жасап атырғанын аңлаған ҳалда, мәдениятларара байланысты, яғный өзге мәденият ийеси менен байланысты өз ара бирге ислесиўде шериклер арасында әмелге асырылады. Бул шет тилин үйрениўдиң мақсети есапланады. И.И.Халеева «лингво» анықламасын қосып бул түсиникти еле де кеңейттириўди усыныс етеди. Нәтийжеде, тил арқалы өз-ара тәсир жасаўды нәзерде тутатуғын лингвомәдениятлар-аралық коммуникация пайда болады [9:11].

Мәдениятларара байланыстың және бир түри кроссмәдений коммуникация болып, ол адамлардың өз идеялары, үмитлерин дүзиў хәм олар тийкарында социаллық орталыққа өз қатнасын қурыў процесслерин үйрениўи менен мәдениятларара байланыстан паркланады. Атамадағы «cross-» префиксиниң мәниси еки түрли мәденияттың кесилисиўин, яғный, хәр түрли мәмлекетлер, мәдениятлар арасындағы коммуникацияны билдиреди. Кроссмәдений байланысқа қарама-қарсы контрмәдений коммуникацияны айтады, мысалы ушын, гәп урыс ҳаққында болса. Бундай жағдайда мәдениятлар диалогына ҳеш қандай орын жоқ, ал керисинше олардың қарама-қарсылығы хәм соқлығысыўы жүз береди [3].

Белсенди оқытыўшылардың тәжирийбесинен келип шығып, гуманитар жоқары оқыў орынлары студентлерин мәдениятлараралық байланысқа таярлаў бойынша оқытыў принципери ислеп шығылды.

Принциплерди әмелге асырыў тийкарында мәдениятлараралық байланысты оқытыў сисемасы мәдениятлараралық компетенцияны пайда етиў хәм жоқары оқыў орынларының мақсетли стандартларында белгиленген әмелий хәм раўажландырыўшы мақсетлерге ерисиўге жәрдем береді [8]. Оқытыў принципери оқыў процесиниң объектив ызамалары хәм қағыйдаларын сәўлелендиретуғын хәм шахстың раўажланыўына қаратылған дәслепки дидактикалық қағыйдалар есапланады. Оқытыў принципери ҳаққында билиў оқытыў процесин оның ызамалықларына сәйкес түрде шөлкемлестириў, мақсетлерин анықлаў хәм оқыў материалының мазмунын, мақсетлерге сәйкес оқытыў формалары хәм усылларын дурыс таңлаў имканиятын береді. Оқытыў теориясы хәм әмелияты раўажланыўы барысында оқытыў процесиниң жана ызамалары, оқытыўдың жана принципери пайда болды, ескилери өзгерди, сол себепли олар тарийхый өткинши есапланады [5:184].

Гуманитар жоқары оқыў орынларының студентлерин мәдениятлараралық байланыс ушын таярлаў барысында, бизлер төмендеги принциплерге таянамыз: оқыў материалының мазмунын мәдений байытыў принципи,

гуманитар қәдриятларға бағдарланған принцип, кеңпейиллик принципі, мәдениятлар диалогы принципі, белсендилік принципі, екінши тилди үйрениўши шахстың сыпатларын қәлиплестириў принципі [7:69]. Хәр бир принципке сыпатлама берип өтеміз. Оқытыўдың мазмунын мәдений байытыў принципі оқыў процесин активлестириўге жәрдем береді, студентлердиң билим алыў белсендилігин асырады, олардың коммуникатив имканиятларын кеңейттиреді, шет тилин тереңирек үйрениўге, мәдениятлараралық байланысқа таярлығын күшейттириўге имканият береді.

Екінши педагогикалық принцип – бул гуманитар қәдриятларға бағдарланған принцип. Адамгершилик қәдриятларына бағдарланған принцип инсанды социаллық қорғаў, оқыўшылардың өз ара хәм оқытыўшылар менен қарым-қатнасын жақсылаў принципі сыпатында қаралады. Педагогикалық процесстиң қатнасыўшыларына өз-өзин раўажландырыў, тәртіпке келтириў хәм өзлігин аңлаў, өз үстінде излениў хәм өзін тәрбиялаў ушын анық имканиятлар жаратылыўы керек. Мәдениятлараралық байланысқа таярлаўда үшінши принцип – бул кеңпейиллик принципі. Хүжжетте белгиленгеніндей, «толерантлық – мәдениятлардың өзгешеликлерин, инсанның өзлігин билдириў формаларын, оның индивидуаллығын хұрмет етиў, қабыл етиў хәм дурыс түсиниў дегенди билдиреди. Тolerантлық өзгешеликлердеги бирлик есапланады. Ол тек ғана мораллық парыз емес, ал сиясы хәм ҳуқықый зәрүрлик есапланады. Тolerантлық тынышлықты тәмийинлейди хәм урыс мәдениатынан тынышлық мәдениатына алып келеди. Тolerантлық бул-келисим, кеширимшилик яки мүмкиншилик беріў емес, ең әўеле, ол инсанның улыўма ҳуқықлары хәм еркинликлерин тән алыў арқасында пайда болатуғын шынлыққа белсенди қатнасы есапланады [5:3]. «Басқа инсанды түсиниў ушын, оның қәдриятларының ишине кирип, олардың әхмийетлилігин аңлаў керек, яғный, оның дүньясына үйренисиў керек» [2:64]. Мәдениятлараралық байланысты дүзиўдиң төртинши принципі – бул мәдениятлар диалогы. Кеңпейиллик принципі менен үзликсиз байланыслы болған диалог принципі тек ғана оқытыў усылы болып қалмастан, бәлким оның мақсетине айланыўы керек» [10:47]. Мәдениятлар диалогы шет тилин оқытыўдың зәрүр элементи сыпатында қаралады. Л.Поршениң айтыўынша, шет тилин оларға хызмет етеуғын мәденияттан айрықша үйрениў мүмкин емес. Оның пикиринше, бунда бир-бирин түсиниў процесі болады, және де, өзге елдиң мәдениатын түсинип қабыл етиў арқалы инсан өз мәдениатын еле де жақсырақ аңлап жетеди [10:126]. Мәдениятлараралық диалог, шет тили сабақларында тек ғана еки мәдениятты салыстырып қоймастан, бәлким олардың конкрет ўәкиллерин хәр қыйлы этнопар ағзалары, хәр қыйлы менталитетке тийисли, миллий тилде бирлескен миллий характер ийелери сыпатында салыстырады.

Студентлерди мәдениятлараралық байланысқа таярлаўдың бесинши принципі белсендилік принципі есапланады. Шет тилин оқытыўда белсендилік принципі еркин топарда хәм жәмәат болып оқытыўды белгилейди. Сондай қылып, шет тилин үйрениўде белсендилік принципі гуманитар жоқары оқыў орынлары студентлериниң мәдениятлараралық байланысқа таярлығын асырыў бойынша ис-илаждардың сапасын арттырыўда әхмийетли фактор есапланады.

Студентлерди мәдениятлараралық коммуникацияға таярлаўдың алтыншы принципі оларда екінши тилде сөйлеўши шахстың өзгешеликлерин жаратады. Екінши тилде сөйлеўши шахстың өзгешеликлерин жаратыўға бағдарланған шет тилин оқытыўдың бағдарлаў принципиниң актуал мәселеси, тил үйрениўшиниң өзін шет елдиң адамындай тутыўға үйретип қоймастан, оның өзге мәденият хәм жәмәат

ўэкиллери менен бир-бирин түсиниўге деген принципери, оқытыўшыға оқыў процесин, оның ны-
кәбилетин раўажландырыўға қаратылған [10:125].
Солай етип, жоқарыда атап өтилген оқытыў замлықларына тийкарланып кемшиликсиз шөлкемле-
стириўге имкан жаратып береді [11].

Әдебиятлар

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. – М.: «Индрик», 2005. –С. 126.
2. Волков Г.Н. Этнопедагогика. – М.: Академия, 1999. –С.168.
3. Гришаева Л.И., Цурикова Л.В. Введение в теорию межкультурной коммуникации. Учебное пособие. 2-е изд., доп. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2004. –С. 424.
4. Корочкина М.Г. Формирование межкультурной компетенции в техническом университете: Дис. канд. пед. наук. – Таганрог: 2000. –С.54.
5. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. –М.: Академия, 1998. –С. 272.
6. Попова И.П. Межкультурное обучение иностранному языку в спецкурсе социально-экономического профиля на старшей ступени школы: дис. ... канд. пед. наук. –М.: 2003. –С.221.
7. Сафонова В.В. Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций. –Воронеж: «Истоки», 1996. –С.238.
8. Тыхеева Н.С. Принципы формирования межкультурной компетенции в условиях преподавания иностранного языка в высшей школе. Инновационные внедрения в области педагогики и психологии. / Сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции. № 2. –Москва: 2017. –С.88.
9. Халеева И.И. О тендерных подходах к теории обучения языкам и культурам. // Известия Российской академии образования. № 1. 2000. –С. 11.
10. Халеева И.И. Вторичная языковая личность как реципиент инофонного текста. // Язык - система. Язык- текст. Язык - способность. – М.: 1995. – С.160.
11. Menlimuratova E.A. Implementation of the principles of forming the readiness of university students for intercultural communication. Proceeding of International Conference on Scientific Endeavors and opportunities. Hosted from Telavi, Georgia on 17th-18th March, 2021. –P.38.

РЕЗЮМЕ

Мақолада тамойилларни амалга оширишга асосланган талабаларнинг маданиятлараро мулоқотини ўргатиш тизими масаласи муҳокама қилинади. Тақлиф этилаётган тамойиллар талабалар ўртасида маданиятлараро муносабатларни шакллантиришга ҳамда олий таълим муассасаларининг мақсадли стандартларида назарда тутилган амалий ва ривожлантириш мақсадларига еришишга хизмат қилади. Инглиз тилини ўргатиш ўз мамлакати ва ўрганилаётган тил мамлакати ўртасидаги маданий фарқларни ҳурмат қилиш, тушуниш ва қабул қилишга асосланган бўлиши керак.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается вопрос о системе обучения межкультурному общению студентов, которая основана на реализации принципов. Предлагаемые принципы будут способствовать формированию межкультурных отношений у студентов и достижению практических и развивающих целей, предусмотренных в целевых стандартах высших учебных заведений. Обучение английскому языку должно основываться на уважении, понимании и принятии культурных различий между родной страной и страной изучаемого языка.

SUMMARY

The article discusses the issue of the system of teaching intercultural communication of students, which is based on the implementation of the principles. The proposed principles will contribute to the formation of intercultural relations among students and the achievement of practical and developmental goals provided for in the target standards of higher education institutions. Teaching English should be based on respect, understanding and acceptance of cultural differences between the home country and the country of the target language.

СПОРТШЫЛАРДЫ ТАЯРЛАЎДАҒЫ КӨП ЖЫЛЛЫҚ ШУҒЫЛЛАНЫЎЛАРДЫҢ ӘХМИЙЕТИ ХАМ ШУҒЫЛЛАНЫЎ ПРИНЦИПЛЕРИ

П.Ш.Мырзамбетов – үлкен оқытыўшы

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: спорт, машқ, тренировка, кўп йиллик тайёргарлик, чемпионат, Олимпия ўйинлари, ғалаба.

Ключевые слова: спорт, упражнения, тренировки, многолетние тренировки, чемпионат, Олимпийские игры, победа.

Key words: sport, exercise, training, long-term training, championship, Olympic Games, victory.

Ғарезсиз Ўзбекистан Республикасының социал экономикалық раўажланыўының ҳазирги заман басқышындағы, сондай-ақ, Ўзбекистан Республикасы инсаният жағдайын жаңалаўға хам оларды руўхый ҳар тәрәплеме раўажландырыўға үлкен итибар қаратылған еди.

Ўзбекистан Республикасында спорттың жоқары дәрежеде өсиўи буның айқын дәлили бола алады.

Бизинг бир неше спортшыларымыз жәхән Чемпионатлары, Олимпия ойынларына белсендилик пенен қатнасып жеңислерди қолға киргизди. Булардың барлығы спортшыларымыздың тынбастан шуғылланыўларының нәтижеси болып табылады.

Шуғылланыў спорт таярлығының ең керекли бөледи болып есапланады. Арнаўлы билимлердин, тәжірийбенің хам ўақыттың физикалық сапаларды тәрбиялаўдың хам спортшылар организмнің функционал мүмкиншиликлерин жоқарылатыў, талапқа муўапық жеке сыпатларды тәрбиялаў тек шуғылланыў дәуиринде қәлип-леседи.

Бул педагогикалық процесс болып, тәрбиялаўшы денсаўлықты күшейтиў, оқытыў ўазыйпаларын өз ишине қамтыйды. Шуғылланыўдың тийкарғы мазмуну спорт түрлерининг жобасында анық көрсетилген. Спорт түрлерининг мәнісине қарап физикалық мәдениет кол-

лективи, жас өспиримлер спорт мектеби хам қәнигелестирілген олимпиада қосымша аўысық (резерв) жас өспиримлер мектеби, жоқары разрядлы спортшылар ушын сабақты шөлкемлестиріў ҳар түрли болады [1].

Шуғылланыў принципери

Шуғылланыў дене тәрбиясының улыўма принципери тийкарлана отырып алып барылады. Улыўма принциплерди пайдаланыўда спорт түрининг әҳмийетлигин есапқа алған жағдайда иске асырылады.

Спецификалық (предметлердин қәсийетлиги, уқаслығы) принциплердин топарына төмендегилер киреди:

Жоқары жетискенликлерге бағдарлаў — спорттың ең негизги мақсети. Бул адамлардың ең жоқарғы спорт шыңларына талпыныўы. Бул принцип жыл даўамында хам көп жыллық жумыста қәниге бойынша тереңлестирілген ең жақсы қурал хам усылларды излениўге түрткі болады хам т.б.

Улыўма хам арнаўлы таярлықтың бирлиги — улыўма ҳар тәрәплеме физикалық таярлық, тереңлестирілген спорт қәнигелигине жол ашады хам көп жыллық шуғылланыў даўамында қәнигеликке тийкар салып жәрдем береді [2].